

مقاله پژوهشی

مطالعه ادراک شرکت کنندگان در ابرویداد اربعین پدیده گردشگری مذهبی جهان امروز

مهدیه بد*

۱. عضو هیأت علمی پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری، تهران، ایران.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۳/۲۳ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۴/۲۰ تاریخ قرارگیری روی سایت: ۱۴۰۳/۰۵/۰۱

چکیده با توجه به اهمیت رویداد اربعین به عنوان یکی از مهم ترین رویدادهای گردشگری مذهبی برای شیعیان، این پژوهش درصدد است با استفاده از رویکرد تفسیرگرایی اجتماعی به مطالعه زمینه ها و دلایل استقبال شیعیان ایرانی و تجربه و درک فعالیت در آن بپردازد. روش شناسی این پژوهش، کیفی است. داده ها با استفاده روش های مرسوم در روش اتنوگرافی جمع آوری شده و به وسیله روش گراند تئوری تحلیل شده است. نتایج پژوهش بیانگر آن است که زمینه هایی چون ناکارآمدی نظام تصمیم گیری داخلی، به دلیل مواجهه دولت و نظام اداری برآمده از آن با انواع بحران ها در عرصه های مختلف سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و نابرابری اجتماعی در حضور در این رویداد نقش دارند. این نابرابری ناشی از احساس تبعیض مذهبی و برخوردارنبودن از حقوق توسط شرکت کنندگان معنا می شود. بازسازی معنایی تجربه و درک زائران از حضور در این رویداد به مثابه مجرای برای مشارکت و همبستگی اجتماعی، تغییر فرهنگی و پل ارتباطی ذی نفعان و مسئولان اجرایی است. مقوله هسته نیر بر رویداد پیاده روی اربعین به مثابه جایگزینی برای تنگناهای موجود دلالت می کند.

واژگان کلیدی گردشگری مذهبی، رویداد، ابرویداد، اربعین.

معنوی و تأکید بر بُعد غیرمادی وجودی انسان، دست می یابد (ایمانی خوشخو و همکاران، ۱۳۹۴، ۱).

اگر فرهنگ را به عنوان مجموعه ای از نمادهای معناساز در نظر بگیریم، در آن صورت دین به عنوان مجموعه ای از نمادهایی که با معانی مقدس گره خورده اند، وظیفه انتقال، خلق و بازتولید معانی را بر عهده دارد که پیرامون نمادهای مقدس شکل گرفته اند. در حقیقت گردشگری دینی در دنیای معاصر، تجلی دین را در رفتارهای مردم و باورهای ایشان در شرایط حیاتی و آن گونه که به واقع رخ می دهد جستجو می کند.

کنشگران هر مذهبی، خود بهتر از هر کسی کارکردهای دینی و فرهنگی مذهب خویش را می شناسند، آن را به کار می گیرند و الگویی می سازند که می تواند زمینه ای برای برگزاری مناسک مذهبی باشد. در سنت دینی شیعه، همانند سایر مذاهب مجموعه مناسکی وجود دارد که می توانند یکی از راه های زنده نگاه داشتن آن باشند. یکی از مناسک موجود در مذهب شیعه که معنایی متفاوت از مناسک دیگر را به نحوه درک افراد بخشیده، مناسک پیاده روی اربعین است.

مقدمه شناخت و درک هستی همواره مورد توجه بشر بوده است؛ در این میان، سفر به عنوان یکی از منابع شناخت در نظر گرفته می شود که می تواند آگاهی های بسیاری را برای انسان به همراه داشته باشد؛ به ویژه فرهنگ از منابع ارزشمندی به شمار می رود که در قالب گردشگری فرهنگی و بازدید از تاریخ و فرهنگ یک منطقه، می تواند به کشف، شناخت و ادراک انسان از جهان کمک شایانی کند. شناخت و درک حقایق هستی با روح و روان انسان در هم آمیخته و صرفاً در لذات مادی و ظواهر خالصه نمی شود؛ چرا که انسان از دو بُعد مادی و معنوی تشکیل شده و میل به دانستن، کشف کردن و درک کردن ارتباط ویژه ای با روح انسانی دارد. به همین منظور، توجه به مضامین معنوی یا به عبارت دیگر معنویت، از جمله مفاهیمی است که می تواند انسان را به بُعد غیرمادی و معنوی خویش نزدیک کند؛ از این رو این سؤال مطرح می شود که فرد، به عنوان گردشگر فرهنگی، در بازدید از فرهنگ و تاریخ یک منطقه، به چه درک و شناختی، در بستر مضامین

* نویسنده مسئول: ۰۹۱۲۲۵۴۸۳۹۴ m.bod@richt.ir

که هنوز به لحاظ شاخص‌های توسعه گردشگری مذهبی کم برخوردار به حساب می‌آید. بر این اساس سؤال اصلی پژوهش این است که درک و تفسیر زائران از رویداد اربعین چگونه است؟ گردشگران، بسترها، مجاری و دلایل استقبال از این رویداد را چه می‌دانند و ادراک آنها از این رویداد چه بوده و چه پیامدهایی به دنبال داشته است.

مبانی نظری پژوهش

• ابررویداد مذهبی اربعین

در مباحث توریسم رویداد، واژه ابررویداد کلمه‌ای است که به بزرگ‌ترین رویدادهایی اطلاق می‌شود که تعداد شرکت‌کنندگان در آن بیش از یک میلیون نفر است (شهرابی فراهانی، ۱۴۰۰). این رویدادها تا حدی بزرگ هستند که بر اقتصاد مقصد تأثیر چشم‌گیری می‌گذارند و طنین آنها در رسانه‌های جهانی انعکاس می‌یابد. هال (Hall, 1993) ابررویدادها را پدیده‌هایی می‌داند که صراحتاً بازارهای بزرگ و بین‌المللی گردشگری را هدف می‌گیرند و شایسته عنوان ابر به لحاظ اندازه شرکت‌کننده بازارها، هدف، منابع مالی دولت، اثرات بالقوه، پوشش رسانه‌ها، ساختارها و تشکیلات، زیرساخت‌ها و اثرات سیاسی، اقتصادی، و اجتماعی به جامعه میزبان هستند (بد، ۱۳۹۸).

• مشارکت در مناسک مذهبی (اربعین)

مشارکت اجتماعی^۱ به معنای انواع کنش‌های فردی و گروهی به منظور دخالت در تعیین سرنوشت خود و جامعه و تأثیر نهادن بر فرایندهای تصمیم‌گیری درباره امور عمومی است و معمولاً از طریق عضویت در انجمن‌ها، کانون‌ها و سایر نهادهای اجتماعی اندازه‌گیری می‌شود. این مفهوم غالباً در ادبیات مربوط به توسعه و سرمایه اجتماعی استفاده می‌شود. اما مشارکت جمعی^۲ اشاره به نوعی کنش جمعی^۳ دارد که طی آن افراد هویت جمعی جدیدی یافته و برای رسیدن به هدف مشترک با یکدیگر در مجموعه‌ای از فعالیت‌ها همکاری می‌کنند. در واقع به معنی به کار گرفتن منابع شخصی به منظور سهیم شدن در یک اقدام جمعی است (رضانی تمیجانی، ۱۳۹۹). یکی از مشارکت جمعی مرتبط با مشارکت در مناسک مذهبی است. به باور آشیوا و وانک (Ashiwa & Wank, 2009) مشارکت در مناسک مذهبی، به علاقه‌مندی به مسائل مذهبی، آمادگی درگیر شدن در فعالیت‌های دینی و همکاری و مشارکت با نهادهای دینی دلالت دارد. از نظر سراج‌الدین و همکاران (Serageldin et al., 2001) اشکال این مشارکت را می‌توان در قالب مشارکت‌های غیررسمی و رسمی مطالعه شود.

• همبستگی و مشارکت اجتماعی در خلال مناسک دینی

برای اولین بار در علوم اجتماعی این دورکیم (Durkheim, 1964) بود که نه تنها دین را مانع انسجام و نظم اجتماعی ندانست که

رویداد این چنینی در تکوین و بسط حوزه عمومی نقش به‌سزایی ایفا می‌کنند. از آنجاکه رویدادهای گردشگری دینی بر ساخت‌های اجتماعی می‌سازند، پس ضرورت دارد تا چنین مراسمی با دیدی جامعه‌شناسانه و با تکیه بر پتانسیل‌های فرهنگی، سیاسی، اجتماعی و اعتقادی آن بررسی شود. در حقیقت مناسک اربعین در پیچه‌ای است که از طریق آن می‌توان حرکت پویای گردشگری دینی را در مذهب شیعه دید و تأثیرات آن را تحلیل و ارزیابی کرد.

از سال ۱۹۸۰ گردشگری رویداد به‌عنوان یکی از پدیده‌های بسیار مهم در فضای رقابتی اقتصادی در سطح جهان به‌شمار آمد. بیشتر ادبیات گردشگری رویداد بر مهارت‌های بازاریابی، مدیریتی و ارزیابی اثر اقتصادی تمرکز دارند؛ در مقابل اثرات اجتماعی، فرهنگی و محیطی این رویدادها و نگرش‌های محلی به این اثرات تقریباً نادیده گرفته شده و به‌طور کلی می‌توان گفت جای خالی نگاهی جامع به رویدادها و مدل‌سازی آنها در تحقیقات علمی به‌خوبی احساس می‌شود. ویت (Witt, 2003) در تحقیقی بیان می‌کند که تأکید بیشتر تحقیقات بر اثرات و منافع اقتصادی رویدادها است و به اخلاقیات و بحث‌های واقع‌گرایانه توجهی نشده است. ادراک افراد شرکت‌کننده و نگرش آنها بر اثرات رویدادها بایستی دیده شود و مورد توجه قرار گیرد (Zhou, 2006, 4).

آنچه مسلم است این است که ادراک و نگرش ساکنین و شرکت‌کنندگان و صاحب‌نظران در رابطه با خروجی‌های واقعی رویدادها اغلب نادیده گرفته شده است. برنامه‌ریزان و کارآفرینان بایستی به افراد شرکت‌کننده و صاحب‌نظران و توجهات آنها نگاه ویژه‌ای داشته باشند تا خروجی این رویدادها از پایداری بیشتری برخوردار باشد (ibid., 53). تجربه‌ها باید از لحاظ سه بُعد مرتبط به هم، مفهوم‌سازی و بررسی شوند: افراد چه می‌کنند، یا رفتارها (بُعد کرداری)، احساسات، حالات و نگرش‌های آنها (بُعد اثرگذاری)، و شناخت (آگاهی، ادراک، استنباط). ما می‌خواهیم تجربه گردشگری رویداد را به‌طور همه‌جانبه درک کنیم، از نیازها، انگیزه‌ها، نگرش‌ها و انتظارات از رویداد، تا تجربه واقعی (انجام‌دادن یا آنجا بودن) و تأثیرات آن روی رفتارهای آتی (Getz, 2008, 407).

در این پژوهش با مطالعه رویداد اربعین با استفاده از تجربه مستقیم پژوهشگر و همچنین رویکرد فعالان ایرانی، یک پدیده منحصر به فرد در حوزه گردشگری دینی بررسی خواهد شد؛ پدیده‌ای که از حیث کثرت و فزونی جمعیت می‌توان آن را از بزرگ‌ترین رویدادهای دینی در جهان دانست. مسئله اصلی این پژوهش، فهم زمینه‌ها و دلایل زائران از شرکت در رویداد و درک آنها از مشارکت در این رویداد است. آنچه اهمیت واکاوی چنین رویدادی را نشان می‌دهد، رشد این رویداد و رغبت زائرین به فعالیت‌های مذهبی در بستری است

مفهوم می‌تواند مفهوم حوزه عمومی را به ذهن متبادر کند. باتلر و همکاران (Butler et al., 2011) بهره‌گیری دین از حوزه عمومی برای تعاملات را در شکل‌گیری ساختارها، ارزش‌های عام، تحقق عقلانیت ارتباطی و توسعه و تکامل اجتماعی ضروری می‌دانند. پس گردشگر مذهبی می‌تواند از مهم‌ترین کنشگران حوزه عمومی و مشارکت اجتماعی محسوب شود. از این منظر، گردشگران مذهبی از سه نظر اهمیت دارند: نخست آنکه توزیع متوازن تر قدرت را ممکن می‌سازند و موجب شکل‌گیری قدرت اجتماعی می‌شوند. دوم آنکه با وسعت‌بخشیدن به علائق خود و گسترش روابط انسانی از نظر سیاسی و اجتماعی فعال‌تر خواهند شد. سوم آنکه با توجه به ماهیت بالقوه حوزه عمومی و ضرورت بازآفرینی دائمی آن از طریق عمل جمعی، اصل شکل‌گیری هویت متمایز فردی و شکل‌گیری هویت جمعی وابسته به مشارکت آنها در مناسک مذهبی است. فقدان قواعد نمادین مثبت در سطوح سه‌گانه ذکر شده جامعه دینی را با تهدید مواجه ساخته و هویت جمعی عام را به‌عنوان بنیان نظم اجتماعی و دموکراسی تضعیف خواهد کرد.

پیشینه پژوهش

تاج‌بخش (۱۴۰۱)، پژوهشی تحت عنوان «آسیب‌های پیاده‌روی اربعین حسینی: بررسی جامعه‌شناختی» انجام دادند. یافته‌ها نشان می‌دهد آسیب‌هایی که پیاده روی اربعین را تهدید می‌کند عبارت است از: تفاوت‌ها و تعارضات فرهنگی، رقابت موکب‌های ایرانی و تخریب الگوی سنتی اربعین عراقی، آسیب‌های اجتماعی، عرفی‌شدن، اسراف و تبذیر، پسماندها و آلودگی محیط‌زیست، کم‌توجهی به واجبات دین، وجود فرقه‌های انحرافی، شکاف سنی شیعی و دولتی‌شدن اربعین. نتیجه‌گیری کلی از این پژوهش آن است که اصلاح وضع موجود، تعمیق معرفت دینی و افزایش آگاهی درباره فلسفه پیاده‌روی اربعین در اولویت قرار گیرد. رضانی تمیجانی (۱۳۹۹الف)، پژوهشی تحت عنوان «بررسی ابعاد و اجزای ذهنی مشارکت جمعی در پیاده‌روی اربعین» انجام دادند. این مقاله قصد دارد با تمرکز بر میدان مشارکت جمعی در پیاده‌روی اربعین ضمن تفکیک این میدان به سه لایه آشکار، نیمه‌آشکار و پنهان به توصیف ویژگی‌های متمایز و منحصربه‌فرد ابعاد و اجزای پنهان این میدان اجتماعی و یا به عبارتی جهان ذهنی مشارکت‌کننده بپردازد. در نهایت پس از سه مرحله کدگذاری، ۱۳ مضمون فرعی در توضیح جهان ذهنی مشارکت‌کننده پیاده‌روی اربعین استخراج شد که ذیل چهار مضمون اصلی ایستارها، ایماژها، انگاره‌ها و تفسیرها جای‌گذاری و تشریح شد. در پژوهش رضانی تمیجانی (۱۳۹۹ب)، تحت عنوان «گونه‌ها و ساحت‌های مشارکت جمعی در پیاده‌روی اربعین» این نتیجه حاصل شد که در پیاده‌روی اربعین با گونه‌ای منحصربه‌فرد از مشارکت مواجه هستیم.

حتی به‌طور بالقوه آن را عاملی در جهت تثبیت نظم و انسجام دانست و از نقش‌آفرینی گروه‌های دینی در پی‌ریزی اجتماعی صحبت به‌میان آورد (Ling & Bouma, 2008; Sheleff, 2021). دورکیم دین و مناسک آن را به مثابه رشته‌هایی تلقی کرد که جامعه بر بنیان آنها ساخته و همبسته می‌شود (Bellah, 2005). هر جا که مناسک دینی وجود داشته باشد، لاجرم همبستگی و دگرخواهی وجود دارد و دگرخواهی مبنای اساسی زندگی است (Dubeski, 2001). جوامع ما قبل مدرن، با ساختاری قطعی نوعی همبستگی مکانیکی را تجربه می‌کنند (Bod & Korani, 2023). در این جوامع، دین به میانجی‌گری ارزش‌های مشترکی که در کلیت تجربیات مشترک ریشه دارند و جزئیات کنش را تعیین می‌کنند، قوام می‌یابد (Henriksen, 2020). اما در جوامع مدرن، دین عاملی در استوار کردن پیوندهای اجتماعی و برقراری همبستگی اجتماعی با حفظ تفاوت‌هاست (McCaffree & Shults, 2022). در جامعه مدرن شکل جدیدی از همبستگی اجتماعی، اخلاقیات و ارزش‌ها جهت جلوگیری از فروپاشی و از هم گسیختگی ضرورت دارد. این نظم که مبتنی بر پذیرش تفاوت‌ها و وابستگی متقابل شکل می‌گیرد، نظم ارگانیک است و ماهیتی انسجامی دارد (Sohrabi, 2019). کواک و شون^۴ در سال ۲۰۱۷ موضوع همبستگی و انسجام اجتماعی را در خلال بحث از مناسک دینی مطرح کرده‌اند. زائرانی که در یک مناسک دینی جمع می‌شوند، خرده نظامی از یک جامعه هستند که علیرغم وابستگی به منابع و درون داده‌هایی از حوزه‌های سیاسی، اقتصادی، فرهنگی، ساختار سرزمینی، ساختارها و مناسبات کهن به‌لحاظ تحلیلی و تجربی از هویت و استقلال نسبی برخوردار هستند (Khan et al., 2016). هر جامعه دینی، در حوزای اجتماعی جای می‌گیرد که حوزه همبستگی و هویت جمعی عام است (Campbell, 2005). مطابق نظر کورتن و هیستر (Kurthen & Heisler, 2009) تکوین هر هویت جمعی عامی به‌عنوان بنیان نظم اجتماعی دموکراتیک، مستلزم رهایی از سیطره سیاسی و اقتصادی است. به‌لحاظ داخلی نیز یک جامعه دینی متضمن ساختاری نمادین، گفتمانی هدفمند و انگیزه‌های اجتماعی مثبت و مساعدی نظیر خردورزی، اعتماد، صداقت برون‌گرایی و دوستی است که با خود مناسک و تعاملات اجتماعی گسترده، آگاهانه و ارادی را به همراه دارد (Frunzã, 2012). در این میان، زائرین به‌عنوان گردشگران مذهبی ناظر بر اجتماعات بینابینی هستند که حد واسط اجتماعات جامعه میزبان و مهمان را شکل می‌دهند (Sinha & Mohanty, 2021). اپل بای (Appleby, 1992) زائران را به‌عنوان آن بخش از حیات اجتماعی می‌داند که ضمن استقلال نسبت به هر دو جامعه، زمینه را برای فعالیت آزادانه، عقلانی و به دور از سلطه برای خویش فراهم می‌کنند. این

آورد. در این مطالعه با ۵۶ نفر مصاحبه باز انجام شده است (۱۵ نفر از مسئولین و ۴۱ نفر از زائرین). در نهایت جهت تجزیه و تحلیل یافته‌های پژوهش از روش گرانند تئوری بهره گرفته شد. برای نشان دادن قابلیت اعتبار یافته‌های این پژوهش، تلاش شد که از نقل قول‌های افراد مورد مطالعه به کرات استفاده شود و همچنین از تکنیک ممیزی^۵ جهت به دست آوردن توافق افراد متخصص استفاده شد، براین اساس از نظارت افراد متخصص در نظریه زمینه‌ای در مراحل مختلف کدگذاری، مفهوم‌سازی و استخراج مقولات بهره گرفته شد.

یافته‌ها

• تجربه و درک زائرین از رویداد اربعین

در این بخش به دنبال آن هستیم که کنشگران چه تفسیری از شرکت در رویداد اربعین داشته‌اند. با توجه به سؤالات تحقیق، اطلاعات و داده‌های به دست آمده طی فرایند کدگذاری بیرون کشیده شد. طی این فرایند بالغ بر ۴۷ مفهوم حاصل شد که نهایتاً مفاهیمی که با یکدیگر ارتباط داشتند با همدیگر ترکیب و مقولاتی به شرح **جدول ۱** استخراج شد.

• اربعین به مثابه میانجی‌گر

یکی از وجوه میانجی‌گری، ایجاد ارتباط بین مردم و حاکمیت است و این ناظر بر نقش میانجی‌گری و تسهیل‌گری این رویداد است. رویداد اربعین در تقویت سرمایه اجتماعی، هم برای زائرین ایرانی و هم برای مسئولان آن اثرگذار بوده است.

یافته‌های مطالعه نیکجو و همکاران (Nikjoo et al., 2021) نشان می‌داد که انگیزه‌های جمعی افراد و اثرات روانی تجمعات جمعی، آنها را به این رویداد کشانده است که به نوعی واکنش اجتماعی به شرایط و کاستی‌های موجود در این حوزه است. از دیگر زمینه‌های حضور در رویداد اربعین، چندپارگی اجتماعی و محدود کردن دایره تعلق و تعهد به هم‌کیشان و نادیده‌انگاشتن مصالح عمومی در سایه اولویت ارزش‌های مادی، به دلیل دشواری‌های اقتصادی و اختلال رابطه‌ای درونی است.

روش پژوهش

روش‌شناختی این پژوهش کیفی بوده و از روش مردم‌نگاری برای انجام عملیات تحقیق استفاده شده است. مردم‌نگاری عبارت است از مطالعه مردم در محیط اجتماعی طبیعی به وسیله ابزارها و روش‌هایی که بتوان به معانی اجتماعی و فعالیت افراد دست پیدا کرد (Hammersley & Atkinson, 2019). دستیابی به این توصیف عمیق نیازمند فنون و ابزارهایی است که به کمک آن بتوان داده‌های گردآوری شده را سازماندهی و تنظیم کرده و به نظریه‌ای مبتنی بر واقعیات و داده‌های به دست آمده دست یافت. این نوع نظریه را نظریه زمینه‌ای می‌خوانند (Corbin & Strauss, 1998). در این تحقیق، محقق برای دست‌یافتن به نقطه‌نظر کنشگران، دو بار در رویداد پیاده‌روی اربعین شرکت کرده و داده‌های کیفی را از سه روش مصاحبه‌های عمیق و نیمه‌ساختاریافته، مشاهده مشارکتی و فیلمبرداری و عکس‌برداری جهت مستندسازی داده‌ها به دست

جدول ۱. کدگذاری باز و محوری در رابطه با تجربه و درک گردشگران از رویداد اربعین. مأخذ: نگارنده.

مفاهیم	مقولات اصلی	مقولات محوری
پل ارتباطی مردم و دولت، مشارکت، تعامل و ارتباطات، همراهی با رسانه‌ها، اجرای برنامه‌ها، جبران کم‌کاری دولت	پل ارتباطی، اجرا، خدمت به مردم، واسطه‌گری	میانجیگری و بازسازی تعاملات
باورهای فرهنگی، پیگیری خواسته‌های عمومی، مردمی بودن، تکیه بر قابلیت مردمی، انتظام‌بخشی، کمک به هم‌نوعان به مثابه ویژگی ذاتی انسانی، نیاز به تغییر، اثربخشی، تغییر نگرش، کسب تجربه جدید	مردمی بودن، فرهنگ‌سازی، آگاهی‌بخشی، تغییر فرهنگی	تسهیل‌گری در تغییر اجتماعی
باور به قدرت جمع، ارتباط بین گروه‌های مذهبی، مشارکت اجتماعی، همدلی اجتماعی، اتحاد، شبکه‌سازی، داوطلبانه بودن، اجتماعی بودن، فعالیت‌های انسانی، نداشتن هدف مادی، فعالیت خودجوش، دغدغه اجتماعی	تعهد اجتماعی، مشارکت اجتماعی، خودجوش بودن، داوطلبی، دغدغه‌مندی	ترمیم و بازسازی اجتماعی

• اربعین به‌مثابه تسهیل‌گر در تغییر اجتماعی

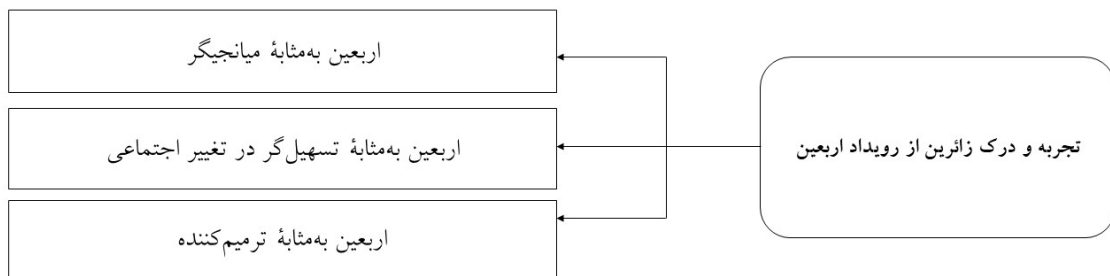
رویداد اربعین در تبدیل موضوعات روزمره و عادی به مسائل اجتماعی نقش بسزایی ایفا می‌کند. علاوه بر این، به باور مصاحبه‌شوندگان، رویداد اربعین می‌تواند به تغییر باورهای فرهنگی نامتعارف در جامعه نیز بپردازد.

• اربعین به‌مثابه ترمیم‌کننده

یکی دیگر از وجوه همبستگی اجتماعی از منظر مصاحبه‌شوندگان، تقویت ارتباط بین سازمان‌هاست، به‌ویژه سازمان‌هایی که حوزه و گستره فعالیت مشترکی دارند و همکاری درخور توجهی با هم ندارند (تصویر ۱).

• زمینه‌های شکل‌دهی رویداد اربعین

برای یافتن پاسخ این سؤال که زمینه‌ها و دلایل استقبال جامعه ایرانی از رویداد اربعین کدام است؟ ضمن مشاهده مشارکتی از افراد مصاحبه‌هایی به عمل آمد و داده‌هایی استخراج شد. اطلاعات و داده‌های به‌دست‌آمده طی فرایند کدگذاری بیرون کشیده شد. از متون به‌دست‌آمده بالغ بر ۶۹ مفهوم حاصل شد که نهایتاً مفاهیمی که با یکدیگر ارتباط داشتند با همدیگر ترکیب و ۲۲ مقوله فرعی و ۶ مقوله محوری به شرح جدول ۲ استخراج شد.

تصویر ۱. تجربه و درک زائرین از رویداد اربعین. مأخذ: نگارنده.

جدول ۲. کدگذاری باز و محوری در رابطه با زمینه‌ها و دلایل استقبال از رویداد اربعین. مأخذ: نگارنده.

مفاهیم	مقولات اصلی	مقولات محوری	نوع مقوله
رهایی از قید و بندهای حاکم، ناتوانی سازمان‌ها از انجام وظیفه، کم‌کاری جامعه و مسئولین، ناتوانی دولت در ایجاد انسجام اجتماعی، کم‌کاری و بهانه تراشی، بروکراسی حاکم، نبود شایسته‌سالاری، بی‌اراده‌بودن مسئولان، نادیده‌گرفتن جامعه مذهبی	نادیده‌گرفتن جامعه مذهبی، مناسک‌گراشدن نظام، مدیران ناکارآمد، ضعف شایسته‌سالاری	دولت ناکارآمد	شرایط علی
نقص مراسم مذهبی داخلی، اجرای سلیقه‌ای، محرومیت اجتماعی، تبعیض، ضعف حقوق اجتماعی، زوال حس شیعه‌بودن، رعایت‌نشدن حقوق افراد، تبعیض سیاسی و مذهبی	تبعیض مذهبی و قومی، زوال شهروندی، اجرای سلیقه‌ای	نابرابری	
دوری از روزمرگی، احساس مفیدبودن، لذت‌بردن از کار جمعی، ایفای مسئولیت اجتماعی، آشنایی با اعضا، مفیدبودن به‌عنوان هدف زندگی	احساس خلا، رهایی از روزمرگی، ضرورت اقدام عملی، دورزدن استیصال	رهایی از روزمرگی و معنابخشی به زندگی	شرایط زمینه‌ای
باور به قدرت جمعی، تجربه زیسته، اعتقاد به قدرت بیشتر گروه، علاقمندی به فعالیت مذهبی، علاقمندی به فعالیت داوطلبانه، داشتن روحیه جمعی، لذت‌بردن از فعالیت جمعی، مشغولیت اجتماعی	تجربه کار جمعی، مشکلات شخصی، روحیه کار جمعی، احساس اثربخشی	بهره‌مندی از مجاری سازمانی	
دغدغه‌مندی اجتماعی، تعهد اجتماعی، کمک به دیگران، احساس مسئولیت در مقابل نسل‌های آینده، وظیفه انسانی، خدمت‌رسانی، فعالیت انسانی، حساسیت در مقابل جامعه	تعهد اجتماعی-مذهبی، دغدغه اجتماعی-مذهبی، نوع دوستی، حساسیت اجتماعی-مذهبی	مسئولیت‌پذیری اجتماعی-مذهبی	شرایط مداخله‌گر
رشد فردی، کسب اعتبار، پرستیژ اجتماعی-مذهبی	مهارت اجتماعی، منزلت‌یابی	کسب اعتبار اجتماعی-مذهبی	

سازمانی است که به معنای عضویت فرد در انواع گروه‌ها و نهادهای مذهبی است که موجب مشارکت بیشتر می‌شود.

• مسئولیت‌پذیری اجتماعی

دغدغه‌مندی اجتماعی-مذهبی، تعهد، کمک به دیگری، احساس مسئولیت در مقابل نسل‌های آینده، خدمت‌رسانی و حساسیت در مقابل جامعه مذهبی از جمله مضامینی به شمار می‌آیند که قریب به اتفاق مصاحبه‌شوندگان به‌عنوان یکی از دلایل اصلی شرکت در رویداد بدان اشاره کرده‌اند.

• کسب اعتبار اجتماعی-مذهبی

از منظر مصاحبه‌شوندگان یکی از زمینه‌ها و دلایل حضور و مشارکت در این رویداد کسب اعتبار و پرستیژ است. شرکت در چنین رویدادی با گسترش میدان تعاملات و ارتقای اعتماد عمومی برای زائرین نوعی سرمایه اجتماعی فراهم آورده است (تصویر ۲).

• پیامدهای شرکت در رویداد اربعین

در این بخش به دنبال این هستیم تا بدانیم شرکت در رویداد اجتماعی اربعین بر زندگی شخصی و اجتماعی کنشگران چه تأثیراتی بر جای گذاشته است؟ به همین منظور، کدگذاری انجام شد و هم‌زمان با آن مقولات محوری نیز استخراج شد (جدول ۳ و تصویر ۳).

• مقوله هسته: رویداد پیاده‌روی اربعین به مثابه جایگزینی برای تنگناهای موجود

مقوله هسته این پژوهش بر اساس ۹ مقوله (جدول ۴ و تصویر ۴) شکل گرفته است. این مقوله به انتزاعی‌ترین نحو ممکن به پرسش‌های زمینه‌ای، تعاملی و پیامدی پاسخ می‌دهد و می‌توان مسیر رویداد آن را از دل داده‌های زمینه‌ای را از طریق رجوع به مقولات محوری پی گرفت. از ۹ مقوله

• ناکارآمدی نظام تصمیم‌گیری

با پیروی از دستگاه مفهومی هابرماس (Habermas, 2012)، دولت و نظام اداری برآمده از آن در عرصه‌های مختلف سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی با انواع بحران‌ها مواجه است. در عرصه اقتصاد با بحران ناکارآمدی، در عرصه اجتماعی با بحران انگیزش اجتماعی و در عرصه فرهنگی با بحران عقلانیت. از این رو کلیت نظام سیاسی، به دلیل مداخله‌گری اقتصادی، اجتماعی (استحاله حوزه عمومی) و فرهنگی، با بحران مقبولیت و مشروعیت دست و پنجه نرم می‌کند. در حقیقت، کلیت نظام اداری، گرفتار مناسک‌گرایی و فساد شده است. این مسائل و بحران‌ها، به دلیل اختلال در جامعه مذهبی ایرانی نمود بیشتری پیدا کرده و وضعیت پارادوکسیکالی به خود گرفته است.

• نابرابری

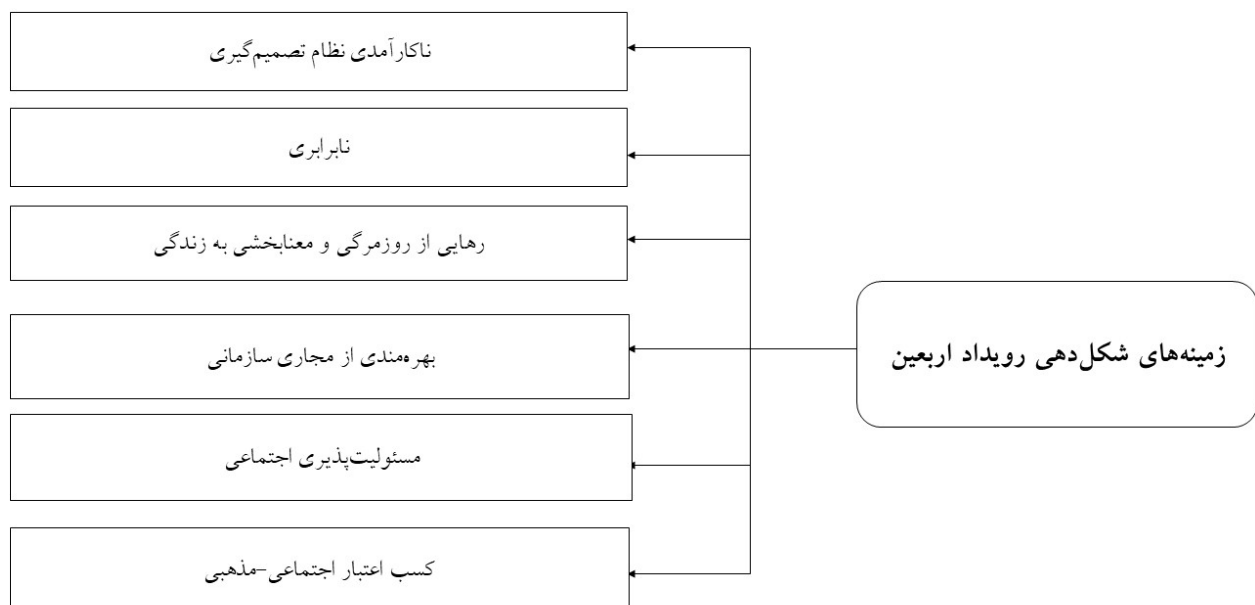
یکی از زمینه‌های اصلی رشد کنشگری مذهبی، وجود نابرابری‌های اقتصادی، اجتماعی و سیاسی درونی است. در اظهارات بسیاری از مصاحبه‌شوندگان، احساس تبعیض مذهبی و برخوردار نبودن از حقوق و نقض قوانین، نمود قابل‌ملاحظه‌ای پیدا می‌کند.

• رهایی از روزمرگی و معنابخشی به زندگی

یکی از دلایل فعالیت و کنش‌ورزی در رویداد اربعین برای مصاحبه‌شوندگان، فرار و رهایی از روزمرگی و تنوع‌بخشی به زندگی به امید تغییر و گشایش در محیط اجتماعی بیان شده است. از نظر آنها، با حضور در این رویداد، در مناسبات اجتماعی تنوع ایجاد شده و هیجان به زندگی آنها بازگشته است.

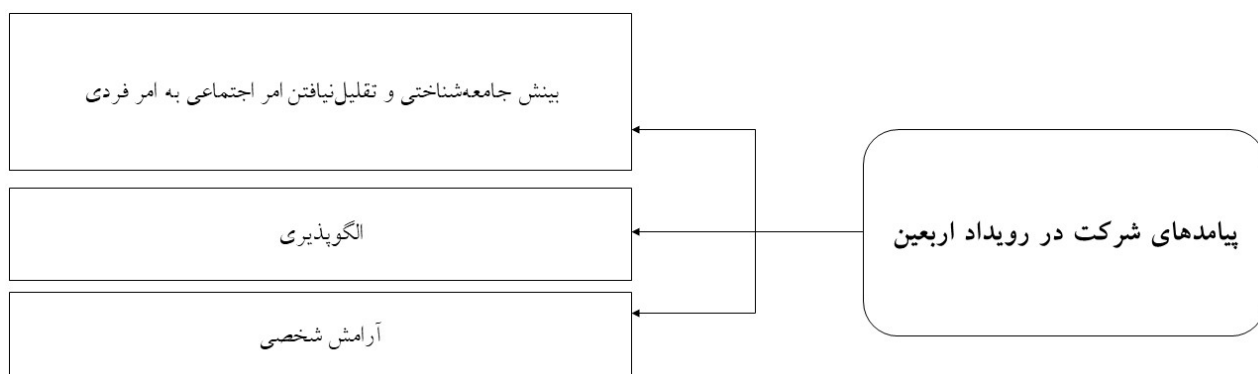
• بهره‌مندی از مجاری سازمانی

یکی از زمینه‌های تسهیل این رویداد بهره‌مندی از مجاری

تصویر ۲. زمینه‌های شکل‌دهی رویداد اربعین. مأخذ: نگارنده.

مفاهیم	مقولات اصلی	مقولات محوری
ارزشمندی مشارکت مذهبی، گذار از تقلیل‌گرایی، تغییر نگرش، دغدغه‌مندی، پختگی، گذار از تصور محدود به مسائل مذهبی به بینش جامعه‌شناختی، واقع‌گرایی	پختگی، دغدغه‌مندی، تقلیل‌نیافتن امر مذهبی به یک امر فردی	بینش اجتماعی
بازسازی روابط، الگوشدن برای دیگران	مرجعیت، تأثیرگذاری	الگوپذیری اجتماعی
لذت شخصی، تصفیه روحی، شور و شغف، احساس ارزشمندی	آرامش درونی، تصفیه روحی، شور و شغف	آرامش شخصی

تصویر ۳. پیامدهای شرکت در رویداد اربعین. مأخذ: نگارنده.

افراد محدود و منحصر به مسائل مادی نبوده و ضریب اجتماعی رویداد اربعین معطوف به بازسازی اجتماعی و زمینه‌های گذار از نظم تجویزی به نظم انسجامی بوده است. به بیان دیگر، رویداد اربعین در تعریف و بازسازی نظم اجتماعی موفق عمل کرده است.

نگاهی به مختصات زمینه‌ای رویداد اربعین مشخص می‌سازد که اغلب شرکت‌کنندگان را جوانان تشکیل داده‌اند. برای جوانان، فعالیت مذهبی مجرای برای خودبیانگری و معنابخشی به زندگی و رهایی از یکنواختی کسالت‌آوری است که بر زندگی روزمره مستولی شده است. یکی از راهبردهای موردتوجه شرکت‌کنندگان در رویداد، آگاهی بخشی به جامعه و ارتقای حساسیت اجتماعی و مذهبی است. بر مبنای نتایج پژوهش، رویداد اربعین به شکل‌گیری مسئله ارتقای بینش و به تبع آن تغییراتی جزئی در جامعه مدد رسانده است. کنشگران این رویداد، به‌عنوان قشر متوسط، به‌دلیل بهره‌مندی از سرمایه مذهبی و اجتماعی، توان و قابلیت بسیج‌شوندگی در خورتوجهی

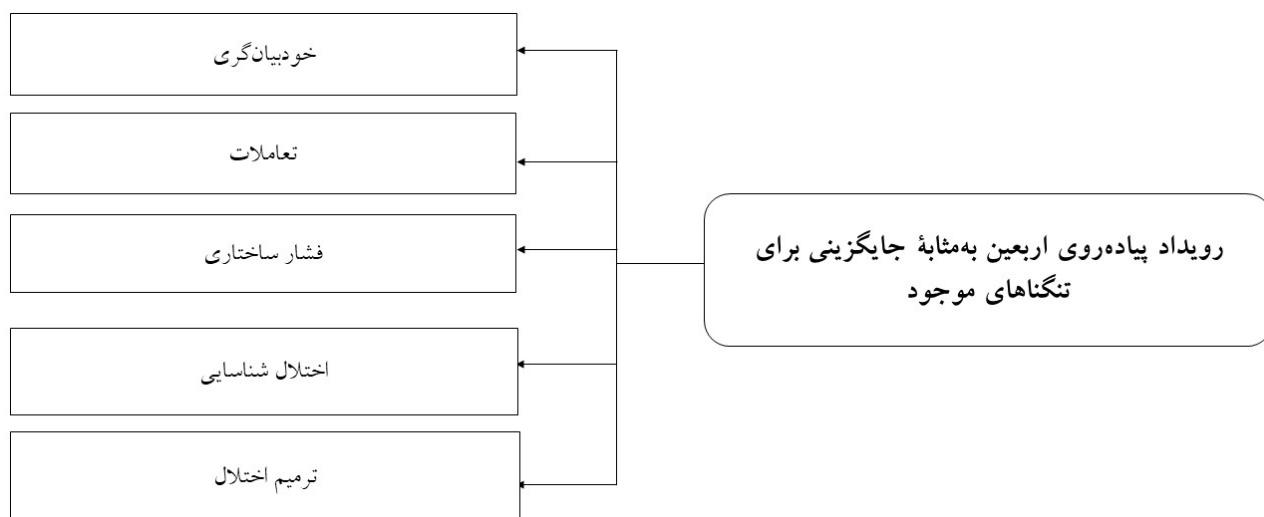
حاصل از یافته‌ها، ۵ مقوله محوری استخراج شد که نشان از مسئله‌مندشدن مناسبات و مختصات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی حیات جامعه مذهبی در کشور ایران دارد. با ارجاع به مقولات محوری می‌توان مسیر رویداد مقوله هسته را از دل مقولات، مفاهیم و نقل قول‌ها پی گرفت.

بحث و نتیجه‌گیری

با نظر به نظام متمرکز جامعه ایران و سیطره خرده نظام سیاسی، تجربه و درک گردشگران مذهبی یا زائران شرکت‌کننده در رویداد اربعین، نقش‌آفرینی این رویداد به‌عنوان میانجی حاکمیت از یک سو و گروه‌های مختلف مردمی از سوی دیگر قابل توجه بوده است. از این منظر رویداد اربعین در تقویت سرمایه نهادی و اجتماعی نقش به‌سزایی ایفا کرده است. در این راستا هدف از انجام این پژوهش، مطالعه زمینه‌ها و دلایل زائران از شرکت در رویداد اربعین و درک آن‌ها از مشارکت در این رویداد بود. نتایج مطالعه گویای آن است که کنش‌ورزی

جدول ۴. کدگذاری گزینشی در رابطه با مقوله هسته. مأخذ: نگارنده.

مقوله	نوع مقوله	مقوله محوری	مقوله هسته
رهایی از روزمرگی / معنابخشی به زندگی	شرایط زمینه‌ای	خودبیان‌گری	
تغییر اجتماعی	راهبردی		
آرامش شخصی	پیامدی		
بینش جامعه‌شناختی	پیامدی		
بهره‌مندی از مجاری سازمانی	شرایط زمینه‌ای	تعاملات	
میانجیگری	راهبردی		
ناکارآمدی	شرایط علی	فشار ساختاری	رویداد پیاده‌روی اربعین به مثابه جایگزینی برای تنگناهای موجود
اعتبار	شرایط مداخله‌گر	اختلال شناسایی	
مسئولیت‌پذیری	شرایط مداخله‌گر		
نابرابری	شرایط علی		
همبستگی	راهبردی	ترمیم اختلال	
الگوپذیری	پیامدی		

تصویر ۴. رویداد پیاده‌روی اربعین به مثابه جایگزینی برای تنگناهای موجود. مأخذ: نگارنده.

و سازوکار نظارتی به چالشی بزرگ در شرکت افراد در این رویداد تبدیل شده است. نقش‌آفرینی رویداد اربعین در بازسازی پیوندهای اجتماعی،

دارند و این مسئله می‌طلبد که کنش‌ورزی این افراد بیش از پیش به رسمیت شناخته شود. عدم‌گشودگی بسیاری از نهادهای دولتی، ضعف هماهنگی، مشخص‌نبودن معیارها

مسئولان مربوطه برای برنامه‌ریزی‌های آینده در خصوص این رویداد شود. تا این رویدادها با چالش‌های مختلف مواجه نشود.

ترکیب و پیوند میان این مفاهیم موجب می‌شود که زائران هرآنچه از دین در عرصه فردی و اجتماعی انتظار دارند، در آیین پیاده‌روی زیارت اربعین بیابند. بر همین‌اساس آیین پیاده‌روی اربعین تا زمانی جذابیت و تأثیرگذاری کنونی را دارد که پاسخگوی نیازهای فردی و دغدغه‌های اجتماعی نیز باشد.

تقویت همکاری‌های جمعی و مشارکت افراد انکارناپذیر است. به هر میزان افراد بیشتری بتوانند در چنین رویدادی شرکت کنند، سرمایه‌های اجتماعی افزایش می‌یابد چرا که ارتباطات، اعتماد، دوستی، مشارکت و کنش‌ورزی عقلایی از تولیدات مؤثر چنین رویدادهایی است. از این رو، تقویت و تداوم فراهم کردن فرصت‌های شرکت در رویداد اربعین و کاهش هزینه‌های مربوط به آن برای گردشگران ضروری به‌نظر می‌رسد. این مطالعه می‌تواند باعث تسلط و آگاهی‌یافتن هر چه بیشتر

پی‌نوشت

۱. Social participation

۲. Collective participation

۳. Collective action

۴. Kwak & Shun

۵. Auditing

فهرست منابع

DNWAdxUEC&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false

- Campbell, H. (2005). *Exploring religious community online: We are one in the network* (Vol. 24). Peter Lang. <https://books.google.com/books?id=nkEHmdr-7ZUC&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false>
- Corbin, J. & Strauss, A. (1998). *Basics of qualitative research techniques and Procedures for Developing Grounded Theory*. Sage. https://books.google.com/books/about/Basics_of_Qualitative_Research.html?id=hZ6kBQAAQBAJ
- Dubeski, N. (2001). Durkheim's altruism as the source of his social holism: A discussion of the viability of a social basis for moral principles. *Electronic Journal of Sociology*, 5(3), 1-17. <https://sociology.org/durkheims-altruism-as-the-source-of-his-social-holism-a-discussion-of-the-viability-of-a-social-basis-for-moral-principles/>
- Durkheim, E. (1964). *The elementary forms of the religious life*. Allen & Unwin.
- Frunzã, S. (2012). Political communication and the median space of religious experience. *Revista de cercetare si interventie socialã*, (39), 176-186. <https://www.rcis.ro/fr/dans-ce-numero/714-political-communication-and-the-median-space-of-religious-experience.html>
- Getz, D. (2008). Definition, evolution and research. *Journal of Tourism Management*, 29(3), 403-428. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2007.07.017>
- Habermas, J. (2012). *The crisis of the European Union: A response*. Polity. <https://books.google.com/books?id=w7yYbQYMDokC&printsec=copyright#v=onepage&q&f=false>
- Hall, C. M. (1993). *Hallmark tourist events: impacts, management and planning*. Belhaven Press.
- Hammersley, M. & Atkinson, P. (2019). *Ethnography: Principles in practice*. Routledge.
- Henriksen, J. O. (2020). Religion as the Other Source of the Modern Western World: Habermas's Contribution to the Contemporary Role of Religion. *Nordic Journal of Religion and Society*, 33(2), 114-125.

- ایمانی خوشخو، محمدحسین؛ شهرابی فراهانی، مهدیه و عراقی، مریم. (۱۳۹۴). بررسی ارتباط میان سفر و معنویت در ادیان پیش از اسلام (مطالعه موردی ادیان زرتشت، یهودیت و مسیحیت). *اولین کنفرانس بین‌المللی گردشگری و معنویت، دانشگاه علم و فرهنگ*.
- بد، مهدیه. (۱۳۹۸). ابررویداد اربعین، جلوه ای از گردشگری دینی. هنر و تمدن شرق، ۷(۲۳)، ۵-۱۴. <https://doi.org/10.22034/jaco.2020.83915>
- تاج‌بخش، غلامرضا (۱۴۰۱). آسیب‌های پیاده‌روی اربعین حسینی: بررسی جامعه‌شناختی شیعه‌پژوهی، ۸(۲۲)، ۱۱۳-۱۳۷. https://shia.urd.ac.ir/article_150473.html?lang=fa
- رضائی تمیجانی، صدیقه. (۱۳۹۹الف). بررسی ابعاد و اجزای ذهنی مشارکت جمعی در پیاده‌روی اربعین. *دین و ارتباطات*، ۲۷(۵۷)، ۳۵۷-۳۸۴. <https://doi.org/10.30497/rc.2020.75524>
- رضائی تمیجانی، صدیقه. (۱۳۹۹ب). گونه‌ها و ساحت‌های مشارکت جمعی در پیاده‌روی اربعین. *تحقیقات فرهنگی ایران*، ۱۳(۲)، ۱۱۷-۱۴۳.
- شهرابی فراهانی، مهدیه. (۱۴۰۰). ادراک معنوی انسان از ابررویداد مذهبی اربعین/اسلام و علوم اجتماعی، ۱۳(۲۵)، ۳۳-۵۳. <https://doi.org/10.30471/soci.2020.6645.1542.53-33>
- Appleby, J. (1992). *Liberalism and republicanism in the historical imagination*. Harvard University Press. <https://books.google.com/books?id=83HlqTjzLcgC&printsec=copyright#v=onepage&q&f=false>
- Ashiwa, Y., & Wank, D. L. (Eds.). (2009). *Making religion, making the state: The politics of religion in modern China*. Stanford University Press.
- Bellah, R. (2005). Durkheim and ritual. In J. C. Alexander & P. Smith (Eds.), *The Cambridge companion to Durkheim*. Cambridge University Press (pp. 183-185). https://books.google.com/books/about/The_Cambridge_Companion_to_Durkheim.html?id=T9_iIqZyV8C
- Bod, M. & Korani, Z. (2023). Arbaeen Event as an Alternative to Existing Bottlenecks. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 62(2), 359-381. <http://dx.doi.org/10.1111/jssr.12832>
- Butler, J., Habermas, J., Taylor, C. & West, C. (2011). *The power of religion in the public sphere* (E. Mendieta & J. VanAntwerpen). Columbia University Press. https://books.google.com/books?id=4n_

<https://doi.org/10.18261/issn.1890-7008-2020-02-04>

- Khan, S. S., Hopkins, N., Reicher, S., Tewari, S., Srinivasan, N. & Stevenson, C. (2016). How collective participation impacts social identity: A longitudinal study from India. *Political Psychology*, 37(3), 309-325. <https://doi.org/10.1111/pops.12260>
- Kurthen, H. & Heisler, B. S. (2009). Immigrant integration: Comparative evidence from the United States and Germany. *Ethnic and Racial Studies*, 32(1), 139-170. <https://doi.org/10.1080/01419870802298439>
- Ling, R. & Bouma, G. D. (2008). Religion and social cohesion. *Dialogue (Academy of the Social Sciences in Australia)*, 27(2), 41-50.
- McCaffree, K. & Shults, F. L. (2022). Distributive effervescence: emotional energy and social cohesion in secularizing societies. *Theory and Society*, 51, 233-268. <https://philpapers.org/go.pl?id=MCCDEE&proxyId=&u=https%3A%2F%2Fdx.doi.org%2F10.1007%2Fs11186-021-09470-0>
- Nikjoo, A., Razavizadeh, N. & Di Giovine, M. A. (2021). What draws Shia Muslims to an insecure pilgrimage? The Iranian journey to Arbaeen, Iraq during the presence of ISIS. *Journal of Tourism and Cultural Change*, 19(5), 606-627. <https://doi.org/10.1080/14766825.2020.1797062>
- Ramezani Tamijani, S. (2022). Policy Implications of Participation Field Rules in Arbaeen Foot Pilgrimage. *IAU International Journal of Social Sciences*, 12(2), 93-107. <https://doi.org/10.30495/ijss.2022.20083>

ijss.2022.20083

- Serageldin, I., Shluger, E. & Martin-Brown, J. (2001). *Historic cities and sacred sites: cultural roots for urban futures*. World Bank Publications.
- Sheleff, L. S. (2021). *Social cohesion and legal coercion: A critique of weber, Durkheim, and Marx*. Brill. https://books.google.com/books/about/Social_Cohesion_and_Legal_Coercion.html?id=UJxLU629ksAC
- Sinha, R. & Mohanty, P. (2021). Sriniketan: The Future Cultural Destination of India. In A. Sharma & A. Hassan (Eds.), *Future of Tourism in Asia*. Springer (pp. 79-95). https://doi.org/10.1007/978-981-16-1669-3_6
- Sohrabi, H. (2019). A Durkheimian critique of contemporary multiculturalism. *Ethnic and Racial Studies*, 42(8), 1283-1304. <https://doi.org/10.1080/01419870.2019.1585898>
- Witt, S. F. (2003). Mega events and mega attractions. *Tourism Management* 9(1), 76-77. [https://doi.org/10.1016/0261-5177\(88\)90063-5](https://doi.org/10.1016/0261-5177(88)90063-5)
- Zhou, Y. J. (2006). *Government and residents perceptions towards the Impact of a mega event: the Beijing zoo & Olympic game* (Unpublished Ph.D.'s dissertation in Philosophy). School of Hotel and Tourism Management, Hong Kong Polytechnic University, Beijing, China.

COPYRIGHTS

Copyright for this article is retained by the authors with publication rights granted to Tourism of Culture journal. This is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

نحوه ارجاع به این مقاله
بد، مهدیه. (۱۴۰۳). مطالعه ادراک شرکت کنندگان در ابرویداد اربعین پدیده گردشگری مذهبی جهان امروز.
گردشگری فرهنگ، ۵(۱۷)، ۱۶-۲۵.

DOI: 10.22034/TOC.2024.402094.1125

URL: https://www.toc-sj.com/article_200389.html